

***ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΗ***

Ουίλιαμ Αλοσκόφης
Δρ. Κοινωνιολόγος

ΕΙΣΗΓΗΣΗ
ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥ Ν.Π.Ι.Δ.
**«ΕΠΑΝΟΔΟΣ – ΚΕΝΤΡΟ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗΣ
ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΖΟΜΕΝΩΝ»**

Παρασκευή, 18 Ιανουαρίου 2013
Εταιρεία Διαπολιτισμικών Σπουδών
Λαμάχου 3 (2^{ος} όροφος), Πλάκα

A. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

- Ανάλυση των στατιστικών στοιχείων για τους παρόντες κρατούμενους στη Δ.Φ.Κ. (Οκτώβριος 2012) που περιλαμβάνονται στο διανεμηθέν φυλλάδιο.
- Παρουσίαση στατιστικών στοιχείων για τους αποφυλακισθέντες από τη Δ.Φ.Κ. μέσα στο 2012.
- Συζήτηση για το κοινωνικό προφίλ των κρατουμένων που αποτελούν την «ομάδα-στόχο» του προγράμματος.

B. ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΩΝ ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΩΝ

Κανείς δεν εκτιμά τις μικρο-απολαύσεις της ελεύθερης ζωής περισσότερο από τους κρατούμενους. Κατά κανόνα οι τελευταίοι, προκειμένου να μην ξαναστερηθούν αυτές τις απολαύσεις, επιθυμούν ειλικρινά να μην επιστρέψουν στη φυλακή. Ονειρεύονται μία φυσιολογική, μάλλον συμβατικά «καλή ζωή» μετά την αποφυλάκιση: να βρουν μια δουλειά ικανή να συντηρήσει τις οικογένειές τους, μια κατοικία, να διαμορφώσουν ικανοποιητικές ερωτικές και συναισθηματικές σχέσεις. Κατανοούν επίσης ότι για τα πετύχουν αυτά πρέπει να αποφύγουν δραστηριότητες, συνήθειες και σχέσεις που τους οδήγησαν στο παρελθόν στη φυλακή.

Μάλιστα, έρευνες σε κρατούμενους έχουν δείξει ότι οι περισσότεροι διατηρούν μη-ρεαλιστικές προσδοκίες, ακόμη και «αυτό-ενισχυτικές» αυταπάτες σχετικά με την ευκολία με την οποία θα αποκαταστήσουν μετά την αποφυλάκιση τις οικογενειακές τους σχέσεις, θα βρουν κατοικία και νόμιμη απασχόληση. Η πλειονότητα θεωρεί ελάχιστα πιθανό να φυλακιστεί ξανά στο μέλλον (Dhami, Mandel, Loewenstein & Ayton, 2006).

Ενδόμυχα ωστόσο όλοι ανησυχούν πριν από την αποφυλάκιση («Μπορώ να τα καταφέρω έξω;»). Ειδικά όσοι έχουν περάσει αρκετά χρόνια συνεχόμενα στη φυλακή έχουν συνήθως την αίσθηση ότι έχουν υποστεί κάποιου είδους κοινωνική «αποπαίδευση»: μια εξασθένηση των βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες στην «ελεύθερη» ζωή. Πράγματι, η αποφυλάκιση προκαλεί αρχικά στους περισσότερους κάποιο βαθμό προσωπικής αποδιοργάνωσης που είναι τόσο μεγαλύτερος όσο καλύτερα είχαν

προηγουμένως προσαρμοστεί στο ιδρυματικό περιβάλλον της φυλακής. Επιπλέον, ανησυχούν για τις συνέπειες του κοινωνικού στιγματισμού τους.

Η θλιβερή πραγματικότητα είναι ότι ένα μεγάλο ποσοστό των αποφυλακισμένων θα εμπλακούν και πάλι στην παρανομία και, αργά ή γρήγορα, θα ξαναβρεθούν στη φυλακή, ενώ κάποιοι άλλοι θα πεθάνουν πρόωρα από κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών ή από χρόνια προβλήματα υγείας που επιδεινώθηκαν από τις συνθήκες τις μεταϊδρυματικής ζωής τους.

Η τελική έκβαση της προσπάθειάς τους να παραμείνουν μακριά από τη φυλακή εξαρτάται από έναν, μοναδικό για τον καθένα, συνδυασμό κοινωνικών περιστάσεων, ατομικών χαρακτηριστικών και επιλογών, αλλά και τυχαίων γεγονότων. Γι' αυτό το λόγο, τα προγράμματα υποστήριξης των αποφυλακισμένων που εστιάζονται στην παροχή μίας μόνο υπηρεσίας ή στην αντιμετώπιση ενός μόνο παράγοντα κινδύνου δεν έχουν μεγάλα ποσοστά επιτυχίας. Χρειάζεται μια περισσότερο ολοκληρωμένη προσέγγιση που καλύπτει πολλές ανάγκες του αποφυλακισμένου ταυτόχρονα.

Οι παράγοντες από τους οποίους θα εξαρτηθεί τελικά εάν θα επιστρέψει κάποιος στη φυλακή διακρίνονται συνήθως σε: (α) προ-ιδρυματικούς (ατομικά και κοινωνικά γνωρίσματα πριν από τη φυλάκιση), (β) ιδρυματικούς (εμπειρίες και συνέπειες της φυλάκισης), και (γ) μετα-ιδρυματικούς (καταστάσεις που συναντά ο αποφυλακισμένος και επιλογές που κάνει αμέσως μετά την αποφυλάκιση, αλλά και μακροχρόνια).

Προ-ιδρυματικοί παράγοντες

Οι σχετικές έρευνες επισημαίνουν μια σειρά από κοινωνικο-οικονομικά και χαρακτηριστικά γνωρίσματα των αποφυλακισμένων τα οποία προϋπήρχαν της φυλάκισής τους και τα οποία συσχετίζονται θετικά με υψηλά ποσοστά «υποτροπής» και επιστροφής στη φυλακή:

- «αντικοινωνική προσωπικότητα».
- στάσεις, φιλικές σχέσεις με παραβάτες του ποινικού νόμου.
- ιστορικό κατάχρησης ναρκωτικών ουσιών.
- προηγούμενες εμπειρίες εγκλεισμού, ιδιαίτερα σε νεαρή ηλικία.
- περιορισμένα «κοινωνικά επιτεύγματα» σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση, την εκπαίδευση, την απασχόληση, το εισόδημα και την κατοικία.
- δημογραφικά χαρακτηριστικά όπως η νεαρή ηλικία και το ανδρικό φύλο.
- ιστορικό εγκληματικότητας στην οικογένεια.
- ανεπαρκείς παιδαγωγικές πρακτικές και χωρισμός γονέων.
- χαμηλή διανοητική λειτουργικότητα.

- έλλειψη εργασιακής εμπειρίας, επαγγελματικών / εκπαιδευτικών προσόντων.
- χαμηλή κοινωνικο-οικονομική ταξική προέλευση

Ιδρυματικοί παράγοντες

Αρνητικά στις πιθανότητες ομαλής επανένταξης ή ένταξης του αποφυλακισμένου φαίνεται να επιδρούν:

- οι κρατούμενοι δε στερούνται βεβαίως μόνο την ελευθερία τους. Υποβάλλονται σε μια σειρά εξευτελισμούς, υφίστανται απειλητικές ψυχικές οδύνες και εκπτώσεις στην αίσθηση της προσωπικής τους αξίας. Ο κρατούμενος δέχεται από τη στιγμή της εισαγωγής του μια γενική επίθεση κατά του εαυτού, ένα βομβαρδισμό από βεβηλώσεις που καταστρέφουν την προσωπική του ταυτότητα και τον καθιστούν τελετουργικά ένα «κατώτερο» άτομο. Η ιδρυματική μεταχείριση ενισχύει το αίσθημα του απόβλητου και του επικίνδυνου και του υπενθυμίζει συνεχώς την απώλεια αξιοπρέπειας, κύρους, ηθικής αξίας και αυτεξουσιότητας που έχει υποστεί. Το γραφειοκρατικό σύστημα αντιμετωπίζει κάθε πράξη του με καχυποψία. Υποχρεώνεται να εκλιπαρεί συνεχώς για ασήμαντα πράγματα, γεγονός που αισθάνεται ότι τον υποβιβάζει στην ηλικιακή κλίμακα (Αλοσκόφης, 2010, σσ.112-13).
- η παραμονή στη φυλακή για μεγάλο χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα όταν δεν συνδυάζεται με άδειες εξόδου.
- τα πειθαρχικά παραπτώματα κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού.
- η χρήση ναρκωτικών στη φυλακή («Η καταθλιπτική ειρωνεία είναι πως ενώ πολλοί αναζητούν στα ναρκωτικά μια ανάπαυλα από τα δεινά του εγκλεισμού, κάποιοι άλλοι βλέπουν τον τελευταίο σαν ευκαιρία για να κάνουν «off», μια προσωρινή ανάπαυλα από τη χρήση. Γι' αυτούς, η ζωή είναι γενικά μια άχαρη και αντίξοχη ρουτίνα και τα ναρκωτικά η συντομότερη διέξοδος. Μοναδικό πολιτικό τους αίτημα είναι η νομιμοποίηση της χρήσης» [Αλοσκόφης, 2010, σ.59]).
- η επιδείνωση της υγείας του εξαιτίας μόλυνσης από μεταδοτικά νοσήματα κατά τη φυλάκιση (ηπατίτιδα, HIV, φυματίωση κ.ά. λόγω κοινής χρήσης σύριγγας, σεξουαλικών επαφών χωρίς προφυλακτικό, κ.ά.).
- μετατραυματικό στρες από επώδυνες εμπειρίες κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού που θα του προκαλέσουν μετά την αποφυλάκιση: υψηλά επίπεδα άγχους, διαταραχές ύπνου, χρόνια κατάθλιψη, αίσθημα ότι είναι διαφορετικός από τους άλλους και από τον προ-ιδρυματικό του εαυτό, ευερεθιστότητα, μεγάλη δυσκολία στη διαμόρφωση ή την επανόρθωση στενών συναισθηματικών σχέσεων, φοβία απέναντι σε οτιδήποτε υπενθυμίζει την εμπειρία του εγκλεισμού, μειωμένο ενδιαφέρον για συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες, αποξένωση και δυσπιστία

απέναντι στους άλλους, έλλειψη κινήτρων, περιορισμένο φάσμα συναισθημάτων, δυσκολία συγκέντρωσης, υπερβολικά υψηλά επίπεδα επαγρύπνησης για κινδύνους, αισθήματα κενού, απελπισίας κ.ά. Τα συμπτώματα αυτά που προκάλεσε η εμπειρία της φυλάκισης δυσχεραίνουν την κοινωνική και επαγγελματική προσαρμογή των αποφυλακισμένων (Liebling & Maruna, 2005)¹.

- Ορισμένοι βαρupoινίτες, αλλά και νεαροί κρατούμενοι με ποινικό ιστορικό ελαχιστοποιούν ή διακόπτουν την επικοινωνία με το συγγενικό και το φιλικό τους περιβάλλον προκειμένου να αποφύγουν τη συναισθηματική ένταση. Η έγνοια μήπως γίνουν φορτικοί σε οικεία πρόσωπα είναι βασανιστική. Η μείωση της συναισθηματικής εξάρτησης απαλλάσσει τον εγκλειστο από τη μόνιμη αβεβαιότητα αν θα έχει επισκεπτήριο καθώς και από τη συγκαταβατική συμπάθεια των άλλων όταν δεν έχει. Πολλοί υιοθετούν μια στάση του τύπου «όλα ή τίποτα», είτε προσπαθώντας με κάθε τρόπο να διατηρήσουν ζωντανούς τους κοινωνικούς τους δεσμούς είτε διακόπτοντάς τους μονομερώς (Αλοσκόφης, 2010, σ.158).

Από την άλλη πλευρά, τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι οι πιθανότητες ομαλής επανένταξης ή ένταξης αυξάνονται στις περιπτώσεις που ο αποφυλακισμένος κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του:

- συμμετείχε σε θεραπευτικά προγράμματα (απεξάρτησης κ.ά.).
- συμμετείχε σε εποικοδομητικές δραστηριότητες (εκπαίδευση, απασχόληση, θρησκευτική λατρεία, καλλιτεχνική έκφραση).
- διατηρούσε επαφές με οικογένεια και φίλους (επισκεπτήρια, αλληλογραφία, τηλεφωνική επικοινωνία).
- συμμετείχε σε προγράμματα που ενισχύουν τους δεσμούς με τα μέλη της οικογένειας (λ.χ. «σχολές γονέων»).

¹ Οι κοινωνιολογικές έρευνες από τη δεκαετία του 1930-40 μέχρι το 1970' είχαν αναδείξει τις δυσμενείς επιπτώσεις του εγκλεισμού και του ιδρυματισμού στην προσωπικότητα των εγκλειστών και στις προοπτικές ομαλής επανένταξής τους μετά την αποφυλάκιση. Μια σειρά ερευνών από κλινικούς ψυχολόγους και ψυχιάτρους από τη δεκαετία του 1970' και έπειτα αμφισβήτησαν τη σοβαρότητα και ιδιαίτερα τη μονιμότητα των δυσμενών αυτών επιπτώσεων στην ψυχική υγεία των αποφυλακισμένων. Στις έρευνες τους η φυλακή εμφανίζεται ως μια «κατάψυξη» που αναστέλλει ενδεχομένως προσωρινά την ανάπτυξη της προσωπικότητας του εγκλειστού, αλλά επιτρέπει τη συνέχισή της αμέσως μετά την αποφυλάκιση. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι αποφυλακισθέντες είναι τόσο μεγάλα ώστε μετά από λίγους μήνες εξουδετερώνονται οι δυσμενείς επιδράσεις του εγκλεισμού. Και είναι γεγονός ότι διαπιστώνεται μια τάση να απωθούνται οι εξευτελισμοί, η ανασφάλεια και τα άλλα δεινά του εγκλεισμού μετά την αποφυλάκιση. Ωστόσο, νεότερες έρευνες κατέδειξαν ότι η εμπειρία του εγκλεισμού δεν είναι εξίσου τραυματική και οδυνηρή για όλους τους κρατούμενους. Διαφέρει ριζικά ανάλογα με τις συνθήκες και το καθεστώς κράτησης, την άτυπη κοινωνική οργάνωση των εγκλειστών, τα προσωπικά χαρακτηριστικά και το κοινωνικό τους υπόβαθρο (Liebling & Maruna).

- απέκτησε στη φυλακή επαγγελματικές (συνήθως τεχνικής φύσεως) δεξιότητες με κάποια ζήτηση στην αγορά εργασίας.

Μετα-ιδρυματικοί παράγοντες

Διακρίνονται σε καταστάσεις που αντιμετωπίζει κάποιος αμέσως μετά την αποφυλάκιση και σε εκείνες που θα αντιμετωπίσει μακροπρόθεσμα. Οι ανάγκες του αποφυλακισμένου μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις κατηγορίες:

1. Εξασφάλιση ασφαλούς και επαρκούς κατοικίας, διατροφής, ενδυμασίας.

Η αδυναμία να εξασφαλιστούν στοιχειώδεις όροι επιβίωσης - ιδιαίτερα κατοικίας - αμέσως μετά την αποφυλάκιση είναι ίσως ο βασικότερος παράγοντας υποτροπής. Μεγάλο ποσοστό αστέγων στις ΗΠΑ έχει ιστορικό εγκλεισμού σε φυλακή ή σε ψυχιατρείο. Η εξασφάλιση μιας ζωής στοιχειωδώς ικανοποιητικής είναι ένα πρόβλημα που θα τεθεί μακροπρόθεσμα.

2. Εξασφάλιση νόμιμης απασχόλησης.

Η εξεύρεση απασχόλησης δεν εξαρτάται απλώς από τη βούληση του αποφυλακισμένου, αλλά και από μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών:

- Η κατάσταση στην αγορά εργασίας είναι ίσως ο σημαντικότερος μακρο-κοινωνικός παράγοντας από τον οποίο εξαρτώνται τα ποσοστά υποτροπής των αποφυλακισμένων. Υψηλά ποσοστά ανεργίας καθιστούν εξαιρετικά δυσχερή την εξεύρεση νόμιμης απασχόλησης με μισθό που να επαρκεί για τη συντήρηση του αποφυλακισμένου (και των εξαρτημένων από αυτόν προσώπων) ακόμη και στο χαμηλότερο επίπεδο διαβίωσης.
- Το κοινωνικό στίγμα² του «εγκληματία» και του χρήστη ναρκωτικών (διπλός στιγματισμός) περιορίζει δραστικά τις ευκαιρίες στην αγορά εργασίας. Το αίσθημα που έχει αρχικά ο αποφυλακισμένος ότι «πλήρωσε το χρέος του στην κοινωνία» αποδεικνύεται γρήγορα ότι είναι μια ψευδαίσθηση: (1) Θεσμικά εμπόδια στην άσκηση διαφόρων επαγγελμάτων (ποινικό μητρώο, απαγόρευση άσκησης συγκεκριμένων επαγγελμάτων, ασυμβίβαστο με την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου, περιορισμοί στον τόπο κατοικίας, υποχρέωση παρουσίας σε συγκεκριμένο αστυνομικό τμήμα, εξόδου από τη χώρα κ.ά. περιοριστικοί όροι είναι μερικές από τις τυπικές συνέπειες του στίγματος που περιορίζουν δραστικά τις ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης. (2) Άτυπες συνέπειες του στίγματος

² Στιγματισμός είναι η διαδικασία εγκαθίδρυσης αρνητικής κοινωνικής ταυτότητας. Με την επιβολή του στίγματος ο «εγκληματίας» εκπίπτει όλων των κοινωνικών ρόλων που του αναγνωρίζονταν μέχρι τότε και αποκτά ένα και μοναδικό: τον ρόλο του εγκληματία. Η ετικέτα αυτή αποδίδεται κοινωνικά μόνο σε όσους έχουν περάσει από όλα τα φίλτρα του ποινικού συστήματος (σύλληψη, παραπομπή, καταδίκη, φυλάκιση) ανεξάρτητα από το αν διέπραξαν πράγματι έγκλημα.

επιδεινώνουν την κατάσταση αναπαράγοντας τον φαύλο κύκλο: ανεργία - εμπλοκή στην παρανομία - φυλάκιση - στιγματισμός - ανεργία. Το κοινωνικό στίγμα ακολουθεί τον αποφυλακισμένο στην αναζήτηση εργασίας (όπως και στο επίπεδο των προσωπικών και κοινωνικών του σχέσεων). Αισθάνεται εξαπατημένος στις προσδοκίες του ότι το στίγμα δεν θα ήταν μόνιμο και ανεξίτηλο. Η υποτροπή έρχεται πολλές φορές ως φυσική απάντηση στον κοινωνικό εξοστρακισμό του.

- Η κρατική πολιτική απέναντι στους αποφυλακισμένους δεν ήταν ποτέ αρκετά υποστηρικτική. Ωστόσο, η εξάρτηση από κοινωνικά επιδόματα δεν επαρκεί, ιδιαίτερα στη σημερινή Ελλάδα στην οποία το ούτως ή άλλως καχεκτικό κοινωνικό κράτος συρρικνώνεται δραματικά με ταχύτατους ρυθμούς. Η εξαρτημένη επιβίωση δεν πια απλώς απογοητευτική, έχει καταστεί πλέον ουσιαστικά ανέφικτη.
- Για πολλούς αποφυλακισμένους, δεν πρόκειται για επαγγελματική *επανάταξη* στην αγορά εργασίας, αλλά για προσπάθεια *ένταξης* για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας.
- Μπορεί να μην διαθέτουν τα κατάλληλα ρούχα, εργαλεία εργασίας, επίσημα έγγραφα για να αναζητήσουν εργασία.
- Χρόνια προβλήματα σωματικής υγείας (λ.χ. ηπατίτιδα) που δεν αντιμετωπίστηκαν κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού περιορίζουν την επαγγελματική λειτουργικότητά τους. Το ίδιο ισχύει για προβλήματα ψυχιατρικής φύσεως και πάνω από όλα για τις εξαρτήσεις από ουσίες.
- Κατάλοιπα της υποκουλτούρας της φυλακής στη συμπεριφορά τους μειώνουν τις πιθανότητες να προσληφθούν ή να μακροημερεύσουν σε μια απασχόληση:
 - το γλωσσικό ιδίωμα, οι μανιερισμοί και οι άλλες συνήθειες των παρανόμων και της φυλακής,
 - ακατάλληλα πρότυπα αλληλεπίδρασης με φορείς εξουσίας και με πελάτες. Συχνά είναι ευερέθιστοι, εύθικτοι, απείθαρχοι στις εντολές των προϊσταμένων και ασυνεπείς στην τήρηση εργασιακού ωραρίου. Έχουν συνηθίσει να προγραμματίζουν άλλοι την καθημερινότητά τους, μια χαλαρή εργασιακή πειθαρχία (αγγαρείας) ή καμία απολύτως εργασιακή πειθαρχία. Στη φυλακή η δουλειά είναι άλλωστε ταπεινωτικά ελάχιστη (λ.χ. καθαριστής) ή ταπεινωτικά υπερβολική (λ.χ. λάντζα στα μαγειρεία). Γενικά, το σύστημα εργασίας κάθε ολοπαγούς ιδρύματος εξαχρειώνει τους τροφίμους. Το ίδιο και η γενικευμένη πρακτική της τράκας. Όπως επισημαίνει ο Erving Goffman, υπάρχει μια θεμελιακή ασυμβατότητα ανάμεσα στα ολοπαγή ιδρύματα και στη βασική σχέση της μισθωτής εργασίας σε μια καπιταλιστική κοινωνία.
- Οι πρώην κρατούμενοι, τρέφουν μη ρεαλιστικές προσδοκίες για απασχόληση με ικανοποιητικό εισόδημα και συνθήκες εργασίας (οι

έγκλειστοι έχουν συχνά φαντασιώσεις «απολυτήριας κραιπάλης»). Θέλουν να αντισταθμίσουν άμεσα τις ικανοποιήσεις της ζωής που στερήθηκαν κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους: κοινωνικότητα, ερωτική ικανοποίηση, διασκέδαση, ίσως και κάποια έξαψη ή περιπέτεια, δημιουργία οικογένειας, επαγγελματική σταδιοδρομία.

3. Αποκατάσταση κλονισμένων σχέσεων με «σημαίνοντες άλλους»

Όλες οι σχετικές έρευνες επισημαίνουν την καθοριστική σημασία που έχει η ύπαρξη οικογενειακού / φιλικού δικτύου υλικής και συναισθηματικής υποστήριξης του αποφυλακισμένου. Όσοι επαναφυλακίστηκαν, αναφέρουν την κατάρρευση αυτού του δικτύου ως τη σημαντικότερη αιτία της υποτροπής τους, μετά βέβαια τη χρήση ναρκωτικών ουσιών.

Ο αποφυλακισμένος χρειάζεται να αποκαταστήσει κλονισμένες σχέσεις με μέλη της στενής οικογένειας, άλλους συγγενείς, φίλους, γείτονες. Ζωτική σημασία έχει η αποκατάσταση της σχέσης με τα παιδιά. Ιδιαίτερα οι μητέρες χρειάζεται επιπλέον να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για να διεκδικήσουν και πάλι την κηδεμονία των παιδιών τους.

Η αποκατάσταση των οικογενειακών και φιλικών σχέσεων δεν είναι όμως καθόλου εύκολη υπόθεση, αφού η φυλάκιση κάποιου είχε δυσμενείς επιπτώσεις και στα προσφιλή του πρόσωπα, για τις οποίες αναπόφευκτα έχουν συσσωρευτεί πικρίες και ματαιώσεις:

- Οι επιπτώσεις στα παιδιά των φυλακισμένων γυναικών και ανδρών είναι τόσο μεγάλες ώστε η φυλάκιση των γονιών τους να έχει χαρακτηριστεί ως μια «θεσμιοποιημένη μορφή παιδικής κακομεταχείρισης», και τα ίδια παιδιά των φυλακισμένων «ορφανά του ποινικού συστήματος» (Liebling & Maguna 2005). Ακόμη και μία εμπειρία «κλειστού» επισκεπτηρίου (με διαχωριστικό τζάμι) μπορεί να αποδειχτεί ιδιαίτερα τραυματική γι' αυτά.
- Αλλά και η/ο σύντροφος του εγκλείστου, όπως και οι γονείς του έχουν υποστεί πλήθος δεινών: σημαντική απώλεια εισοδήματος σε συνδυασμό με επιπλέον οικονομικές επιβαρύνσεις για τα επισκεπτήρια και την ενίσχυση του κρατουμένου, στιγματισμός και κοινωνική απομόνωση, ταλαιπωρίες και ταπεινώσεις για να κρατήσει επαφή μαζί του, εντάσεις στη μεταξύ τους επικοινωνία, επιπρόσθετες υποχρεώσεις γονικής φροντίδας και κηδεμονίας των παιδιών (Murray, 2005).

Δυσκολία προσαρμογής στην οικογενειακή ζωή αντιμετωπίζει ωστόσο και ο ίδιος ο αποφυλακισμένος. Όπως έχει επισημάνει εύστοχα ο Erving Goffman, κακώς αντιπαραθέτουμε την οικογενειακή ζωή με τη μοναχική ζωή. Στην πραγματικότητα το αντίθετο της οικογενειακής ζωής είναι η μαζική διαβίωση σε ένα ολοπαγές ίδρυμα. Όσοι έχουν περάσει από αυτό δυσκολεύονται να διατηρήσουν έναν ενδο-οικιακό τρόπο ζωής αφού υπάρχει μια «θεμελιακή

ασυμβατότητα» ανάμεσα στην κοινωνική οργάνωση του νοικοκυριού και σε εκείνη του ιδρύματος. Η προσωρινή ανακούφιση από τις οικονομικές και κοινωνικές υποχρεώσεις που προσφέρει ο εγκλεισμός σε ορισμένους κρατούμενους δείχνει τώρα τα αποδιοργανωτικά της αποτελέσματα.

Πράγματι, οι πρώην κρατούμενοι, κυρίως όσοι εξέτισαν μακροχρόνιες ποινές, έχουν υποστεί μια «απομάθηση» συμβατικών κοινωνικών δεξιοτήτων που τους καθιστά προσωρινά ανίκανους να χειριστούν απλά ζητήματα της καθημερινής ενδο-οικογενειακής ζωής στον «έξω κόσμο» όταν επιστρέφουν σε αυτόν:

- έμαθαν να μην εκφράζουν αρνητικά συναισθήματα γιατί κάτι τέτοιο έχει δυσμενείς επιπτώσεις στον ψυχισμό των συγκρατούμενων (φαινόμενο ντόμινο) και αντίκειται ευθέως στον άτυπο κώδικα συμπεριφοράς τους («παίξε το ψύχραιμος», «μην τρελαίνεσαι», «μην κλαψουρίζεις»). Φορούσαν μια «συμβολική πανοπλία» που μετέδιδε ένα μήνυμα ετοιμότητας για μάχη. Υπήρχε τεράστια διαφορά ανάμεσα σε αυτό το οποίο πρέπει να πεις ή να κάνεις και σε εκείνο που πραγματικά σκέφτεσαι ή αισθάνεσαι (στρατηγικός χειρισμός εντυπώσεων σε ένα κοινωνικό πεδίο στο οποίο όμως καταργείται η διάκριση μεταξύ σκηνης και παρασκηνίου). Κατασκεύασαν δύο ταυτότητες: ένα εσώτερο εαυτό που αγωνιζόταν να παραμείνει αλώβητος από του εξευτελισμούς και τις βιαιοπραγίες της εγκλειστης ζωής και ένα δημόσιο ψευτο-εαυτό που βοηθούσε ώστε να μην ξεχωρίζουν από το πλήθος (Αλοσκόφης, 2010, σ.68).
- στα επισκεπτήρια έκρυβαν αρνητικές σκέψεις και τραυματικά βιώματα από τους συγγενείς για να μην τους καταθλίβουν και διακόψουν την επικοινωνία μαζί τους. Το ίδιο έκαναν και τα μέλη της οικογένειας απέναντι στους κρατούμενους για να μην επιβαρύνουν την ψυχική κατάστασή τους («Μη λες δυσάρεστα πράγματα στους συγγενείς στο επισκεπτήριο ή το τηλέφωνο γιατί τους στεναχωρείς και θα σε αποφεύγουν»).
- αισθάνονται ότι κανένας δεν μπορεί να καταλάβει τι πέρασαν εκτός από τους πρώην συγκρατούμενους (όπως συμβαίνει και με τους βετεράνους του πολέμου).
- συχνά εκδηλώνουν καθυστερημένο πένθος για πρόσωπα που πέθαναν κατά τη διάρκεια της φυλάκισης.
- Δυσκολεύονται να συνάψουν συναισθηματικούς δεσμούς (προσωπικές φιλικές και ερωτικές σχέσεις) και να βρουν νέους συντρόφους για τη δημιουργία οικογένειας (εκτός του κοινωνικού περιβάλλοντος των στιγματισμένων που αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα προσαρμογής)³.

³ Η εχθρότητα προς τον εγκληματία θεωρείται από ψυχαναλυτές ως προβολή προς τα έξω απωθημένων συναισθημάτων ματαίωσης και ενοχής. Κοινωνιολόγοι την αποδίδουν περισσότερο στη γενικευμένη οικονομική ανασφάλεια και την υπαρξιακή απειλή από το έγκλημα που τροφοδοτούν μια εχθρική και τιμωρητικότερη στάση απέναντι στον εγκληματία. Πολιτικοί κοινωνιολόγοι τη θεωρούν προϊόν συνειδητής στρατηγικής των Μ.Μ.Ε. με σκοπό τη μετατόπιση ευθυνών από την άρχουσα τάξη και το πολιτικό

- Έχουν κεντήσει στο σώμα τους «σκληρά» ή αντιαισθητικά τατουάζ⁴, χρησιμοποιούν ακόμη την αργκό της φυλακής.
- Έχουν ανάγκη κάποιου ιδιωτικού βίου γιατί η ιδρυματική ζωή καταργεί το θεμελιακό διαχωρισμό μεταξύ των ακροατηρίων των διαφορετικών κοινωνικών ρόλων και τη διάκριση σκηνής και παρασκηνίου. Η αναγκαστική συμβίωση με τους συγκρατούμενους βιώνεται ως ένα είδος διαπροσωπικής μίανσης, απειλητικής για την αίσθηση της προσωπικής του αξιοπρέπειας (Αλοσκόφης, 2012, σ.116).

4. Δημιουργία νέου δικτύου γνωριμιών μέσω συμμετοχής σε κοινωνικές δραστηριότητες.

Σημαντικός παράγοντας υποτροπής έχει αποδειχθεί ότι είναι η επιστροφή του αποφυλακισμένου στο ίδιο κοινωνικό περιβάλλον, στον ίδιο «εγκληματογόνο» βίοκοσμο (και αντίστροφα, η αλλαγή τόπου κατοικίας συσχετίζεται με μειωμένη υποτροπή, Kirk 2009).

Και τούτο σε μία περίοδο της ζωής του κατά την οποία η πανανθρώπινη ανάγκη για κοινωνική αναγνώριση και αίσθηση προσωπικής αξιοπρέπειας είναι εντονότερη. Ο αποφυλακισμένος βαρυποινίτης ειδικά διαπιστώνει ότι τη στιγμή της αποφυλάκισής του προσγειώθηκε από την κορυφή του ιδρυματικού μικρόκοσμου της φυλακής στον πυθμένα της ευρύτερης κοινωνίας (Goffman).

Η φαινομενικά «εύκολη» λύση είναι να αναζητήσει υποστήριξη από πρώην συγκρατούμενους ή από τους συνεργάτες στην παρανομία. Μια λύση ανάγκης που ενέχει κινδύνους νέας εμπλοκής με τον ποινικό νόμο, ακόμη και ακούσιας, και θα ενισχύσει την αυτό-εικόνα του «περιθωριακού» ανθρώπου.

Για να δημιουργήσει νέες κοινωνικές σχέσεις εκτός του δικτύου των παρανόμων χρειάζονται κοινωνικές δεξιότητες που εξασθένησαν στη φυλακή ή τις οποίες

κατεστημένο στους δράστες εγκλημάτων του δρόμου μέσω της δραματοποίησης των εγκλημάτων τους και της αποδιοπομποίησής τους. Στο ίδιο πνεύμα, άλλοι μιλούν για μια προσπάθεια να επανεστιάσουν την ανησυχία των ψηφοφόρων που πηγάζει από την περιρρέουσα αίσθηση της εξοργιστικής κοινωνικής ανασφάλειας και της αβεβαιότητας για το βιοποριστικό μέλλον πάνω στο φόβο για την προσωπική τους ασφάλεια. Διακρίνουν επίσης μια σκόπιμη στρατηγική χειραγώγησης των πολιτών ώστε να συσπειρωθούν γύρω από την έννομη τάξη ως απάντηση στη βαθιά κρίση νομιμοποίησής του σύγχρονου κράτους που προκαλεί η συρρίκνωση του κοινωνικού του ρόλου.

⁴ Τα τατουάζ αυτά λειτουργούσαν στη φυλακή ως σύμβολα σκληρότητας και κύρους που αποθάρρυναν τις παρενοχλήσεις, υποδήλωναν μια διαβατήρια τελετουργία εισαγωγής, μία δήλωση ταύτισης με τις αξίες της ομάδας, μια οπτική έκφραση συναισθηματικού πόνου σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που αποδοκιμάζει τους συναισθηματισμούς, αλλά και συνιστούσαν σύμβολα ατομικότητας σε συνθήκες μαζικής διαβίωσης σε έναν ανώνυμο, ισοπεδωτικό περιβάλλον.

ουδέποτε διέθετε: συναισθηματική νοημοσύνη, γλωσσική παιδεία μεσαίας τάξης, γνώση «συμβατικών» τρόπων συμπεριφοράς και ένδυσης κ.ά.

Στην πραγματικότητα η κοινωνική επανένταξη του αποφυλακισμένου είναι ζήτημα «συλλογικής αποτελεσματικότητας» της κοινότητας που τον υποδέχεται (Visher & Travis, 2003). Ο αποφυλακισμένος χρειάζεται – εκτός από την οικογενειακή υποστήριξη – την «καλοσύνη των ξένων», υποστήριξη και πληροφόρηση από κοινωνικές / προνοιακές υπηρεσίες, εκκλησίες, πολιτικά κόμματα. Δεν θα πρέπει να διακόψει απότομα τη συμμετοχή του σε προγράμματα απεξάρτησης. Ίσως κάποια στιγμή χρειαστεί ακόμη και τον καλοπροαίρετο άτυπο έλεγχο της γειτονιάς, της κοινότητας, του κύκλου των συναδέλφων.

Επίλογος

Συμπερασματικά, η επιτυχής κοινωνική επανένταξη είναι αποτέλεσμα ενός «ευτυχούς συνδυασμού» όλων των παραπάνω παραγόντων και συγκυριών. Δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τη βούληση ή το ψυχικό σθένος του αποφυλακισμένου, αλλά και από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο θα βρεθεί, ακόμη και από τυχαίους παράγοντες. Με τα σημερινά μάλιστα κοινωνικά δεδομένα, η επιτυχής (έστω και σχετικά) κοινωνική ένταξη κάθε αποφυλακισμένου θα είναι αποτέλεσμα ενός «ηρωικού» σχεδόν προσωπικού και οικογενειακού αγώνα.

Ο αποφυλακισμένος νομίζω ότι θα χρειαστεί να οπλιστεί με μια νέα φιλοσοφία ζωής. Ενδεχομένως με έναν συνδυασμό δύο φαινομενικά αντιφατικών ιδιοτήτων:

- κάποιου είδους στωικότητα για να αντιμετωπίσει ψύχραιμα τις δυσμενέστερες συνέπειες του στιγματισμού, της οικογενειακής αποδιοργάνωσης, της ανεργίας και της ανέχειας που συνεπάγεται λίγο-πολύ η αποφυλάκιση υπό τις τρέχουσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, και ταυτόχρονα

- μια ενδυνάμωση (empowerment), με ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και της αποτελεσματικότητας του στη διαχείριση των καθημερινών προβλημάτων, ώστε να καταφέρει να ενεργοποιήσει τις ικανότητες και τις αντοχές - που όλοι διαθέτουμε σε βαθμό μεγαλύτερο από ό,τι νομίζουμε – για να εξασφαλίσει καταρχάς τα προς το ζειν και να διατηρήσει ζωντανή την ελπίδα μιας καλύτερης ζωής στο μέλλον. Κατά τα άλλα, ισχύει και για τους κρατούμενους το γνωστό ρητό του Κάρλ Μαρξ:

«Οι άνθρωποι δημιουργούν την ίδια τους την ιστορία, δεν τη δημιουργούν όμως όπως τους αρέσει, μέσα σε συνθήκες που επέλεξαν οι ίδιοι, μα μέσα σε συνθήκες που βρέθηκαν άμεσα, που είναι δοσμένες και που κληρονομήθηκαν από το παρελθόν».

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αλοσκόφης, Ο. (2010). *Ο Άτυπος Κώδικας των Κρατουμένων. Στρατηγικές Επιβίωσης στη Σύγχρονη Φυλακή*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2006). *Θεσμικά Προβλήματα της Κοινωνικής Επανάταξης των Αποφυλακιζομένων*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Dhami, M.K., Mandel, D.R., Loewenstein, G. & Ayton, P. (2006). Prisoners' positive illusions of their post-release success. *Law and Human Behavior*, 30(6): 631-647.
- Δασκαλάκης, Η. (1985). *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης. Παραδόσεις*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Π.Δ., Τσαμπαρλή, Δ., Φρονίμου, Ε. (1999). Φυλακισμένοι, πρώην φυλακισμένοι και κοινωνικός αποκλεισμός. Στο: Η. Κατσούλης, Δ. Καραντινός, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια Θέματα και Προσδιορισμός Προτεραιοτήτων Πολιτικής* (σσ.367-406). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Τόμος Α΄.
- Goffman, E. (1994). *Άσυλα. Δοκίμια για την Κοινωνική Κατάσταση των Ασθενών του Ψυχιατρείου και άλλων Τροφίμων* (μετ. Ξ. Κομνηνός). Αθήνα: Ευρύαλος.
- Irwin, John (2005). *The Warehouse Prison. Disposal of the New Dangerous Class*. Los Angeles, California: Roxbury.
- Jamieson, R. & Grounds, A. (2005). Release and adjustment: perspectives from studies of wrongly convicted and politically motivated prisoners. Στο: *The Effects of Imprisonment* (σσ.33-65), Cullompton: Willan.
- Kirk, D.S. (2009). A natural experiment on residential change and recidivism: lessons from hurricane Katrina. *American Sociological Review*, 74(3): 484-505.
- Liebling, A. & Maruna, S. (2005). Introduction: The effects of imprisonment revisited. Στο: A. Liebling, & S. Maruna, (επιμ.), *The Effects of Imprisonment* (σσ.1-29). Cullompton: Willan.
- Liebling, A. & Maruna, S. (επιμ.) (2005). *The Effects of Imprisonment*. Cullompton: Willan.
- Marbley, A.F. & Ferguson, R. (2005). Responding to prisoner reentry, recidivism, and incarceration of inmates of color: a call to the communities, *Journal of Black Studies*, 35(5): 633-649.
- Murray, J. (2005). The effects of imprisonment on families and children of prisoners. Στο: A. Liebling, & S. Maruna, (επιμ.), *The Effects of Imprisonment* (σσ.442-473), Cullompton: Willan.
- Νικολόπουλος, Γ. (2005). Το ζήτημα της επαγγελματικής επανάταξης των πρώην καταδίκων: θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και κοινωνικές δράσεις. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Γ΄ / 118 :95-118.
- O'Brien, P. (2001). Just like baking a cake: women describe the necessary ingredients for successful reentry after incarceration. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 82(3): 287-295.
- Petersilia, J. (2003). *When Prisoners Come Home: Parole and Prisoner Reentry*. New York, NY: Oxford University Press.
- Visher, C.A. & Travis, J. (2003). Transitions from prison to community: understanding individual pathways. *Annual Review of Sociology*, 29: 89-113.